



**OLIY TA'LIM JARAYONIDA TALABALARDA BOSHQARUV
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING DINAMIKASI VA
SAMARADORLIK MEZONLARI**

A.T. Roziqulova

Psixologiya fanlari bo'yicha PhD dotsent

Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining shakllanish dinamikasi va samaradorligini baholash mezonlari psixodagnostik usullar yordamida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishi ijtimoiy faollik, ichki motivatsiya, o'zini anglash hamda kommunikativ ko'nikmalar kabi omillar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Kompetensiyalar shakllanish samaradorligini oshirish uchun psixologik qo'llab-quvvatlash zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi. Talabalarning boshqaruv kompetensiyalarini baholash uchun psixometrik testlar va diagnostik vositalar qo'llanilib, ulardan foydalanish metodikasi yoritildi hamda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish yuzasidan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so'zlar: *boshqaruv kompetensiyalari, psixodagnostika, motivatsiya, o'zini anglash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, samaradorlik mezonlari, talaba, psixometrik testlar, boshqaruv salohiyati.*

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish talabalar kasbiy-shaxsiy rivojlanishini belgilab beruvchi kompleks va multifunksional jarayon sifatida qaralmoqda. Mazkur kompetensiyalar shaxsning professional sohada samarali faoliyat yuritishi bilan cheklanmasdan, balki uning ijtimoiy-madaniy muhiti bilan muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ko'p o'lchovli ko'nikmalar majmuini o'z ichiga oladi. Talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining shakllanish dinamikasi, ayniqsa, global miqyosdagi tezkor ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va mehnat bozoridagi raqobat talablariga javob berish bilan bevosita bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu sababli, boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan o'lchash va psixometrik vositalar orqali baholash, ta'lim sifatini oshirish hamda pedagogik jarayonlarni takomillashtirishning dolzarb vazifasi sifatida qaralmoqda [3].



Talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi, nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, balki ushbu bilimlarni real vaziyatlarda qo'llay olish, tanqidiy va kreativ fikrlash, ijtimoiy jamoalarda samarali kommunikatsiyani ta'minlash hamda noaniq va murakkab sharoitlarda aniq qaror qabul qilish kabi yuqori darajali murakkab ko'nikmalarni egallash bilan bog'liq. Bu kompetensiyalar talabalarning individual psixologik xususiyatlari, xususan, ichki motivatsiya, o'zini anglash darajasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga ham chambarchas bog'liq ekanligi ilmiy izlanishlar natijasida isbotlangan. Shu bois, kompetensiyalar rivojlanishi dinamikasini va samaradorligini psixologik va psixometrik jihatdan baholovchi ilmiy asoslangan mezonlar va diagnostik vositalar ishlab chiqish zarurati mavjudligi kuzatilmoqda [1].

Boshqaruv kompetensiyalari rivojlanishining samaradorligini obyektiv baholash uchun maxsus ishlab chiqilgan samaradorlik shkalalari muhim ilmiy-tadqiqot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Psixometrik testlar va diagnostik usullar asosida amalga oshiriladigan baholash jarayoni, talabalar boshqaruv salohiyatining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash hamda mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan pedagogik va psixologik tadbirlarni samarali tashkil qilishga imkon yaratadi. Aynan shunday ilmiy yondashuv, boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishiga ta'sir qiluvchi psixologik mexanizmlarni ochib berish, ta'lim jarayoniga individual va tizimli yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi.

Mazkur maqsadlar asosida, talabalarda boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish, psixometrik diagnostikani pedagogik jarayonga integratsiyalash hamda talabalar boshqaruv salohiyatini oshirish bo'yicha kompleks ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati mavjuddir. Ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan tadqiqotlar esa, nafaqat ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi, balki pedagogik amaliyotni innovatsion yondashuvlar bilan boyitishga ham ilmiy asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi va rivojlanishini tahlil qilishda psixometrik baholash va psixodiagnostik yondashuvlar qo'llanildi. Talabalarning boshqaruv kompetensiyalarini o'lchash uchun samaradorlik shkalalari va diagnostik testlar ishlab chiqildi. Testlar orqali talabalar o'rtasida boshqaruv salohiyatini baholash va rivojlanish dinamikasini aniqlash mumkin bo'ldi.[2]

Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturi yordamida tahlil qilindi. Tahlil uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

4. Deskriptiv statistika – boshqaruv kompetensiyalarining umumiy darajasi va tarqalishi.



5. Korrelyatsion tahlil – boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi va boshqa psixologik o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

6. Regressiya tahlili – boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Boshqaruv kompetensiyalarining talabalarda shakllanishini tahlil qilishda olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishi talabalarning ijtimoiy faoliyati, motivatsiyasi va shaxsiy xususiyatlariga bevosita bog'liqdir. Deskriptiv statistika asosida olingan natijalar talabalarning 60% i boshqaruv kompetensiyalarini o'rtacha darajada, 25% esa yuqori darajada rivojlanganligini ko'rsatdi. Shuningdek, psixodagnostik testlar va intervyular natijasida 15% talaba o'z boshqaruv salohiyatini past deb baholagan, bu esa o'zini anglash darajasining pastligi va stressga nisbatan past chidamlilikni ko'rsatadi.

Korrelyatsion tahlil talabalarning boshqaruv kompetensiyalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi. Tashabbuskorlik va qaror qabul qilish o'rtasida eng kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjud ($r = 0.79$), bu shuni anglatadiki, yuqori tashabbuskorlik darajasiga ega talabalar qaror qabul qilishda ham yuqori samaradorlik ko'rsatgan. Biroq, stressga chidamlilik va o'zini boshqarish ko'nikmalari o'rtasidagi bog'liqlik salbiy ($r = -0.53$) bo'lib, bu talabalar stressga nisbatan chidamsizlik va boshqaruv faoliyatida qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi.[5]

Regressiya tahlili asosida boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan. Ichki motivatsiya boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishiga eng yuqori ta'sir ko'rsatadi ($\beta = 0.42$), bu esa boshqaruvga oid kompetensiyalarni shakllantirishda talabaning ichki istaklari, maqsadga yo'naltirilganligi va o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishi muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. O'zini anglash darajasi ($\beta = 0.35$) va ijtimoiy aloqalar ($\beta = 0.29$) ham boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishida katta ta'sir ko'rsatgan. Bu, shuningdek, talabalarning o'zini anglash darajasi va boshqaruvda muvaffaqiyatga erishishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini tasdiqlaydi.[6]

Shuningdek, samaradorlik shkalasi orqali talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishini baholashda, har bir komponentning alohida o'zni aniqlangan. Tashabbuskorlik va komandada ishlash ko'nikmasi yuqori darajada rivojlanishga ega, bu esa talabalarning jamoaviy faoliyatga tayyorligini ko'rsatadi. Boshqaruvning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan qaror qabul qilishda mustaqillik va stressga chidamlilik kam rivojlanishiga olib keladigan muammolarni ko'rsatadi, bu esa ta'lim jarayonida boshqaruvni amaliyotga tatbiq etishda qiyinchiliklarga olib keladi.



Samaradorlik shkalasi natijalariga ko'ra, talabalarning boshqaruv kompetensiyalarining o'zgarish dinamikasi ijtimoiy faollik va psixologik qo'llab-quvvatlashga bog'liq. Kognitiv moslashuvchanlik va o'zini boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishida akademik faoliyatning ta'siri ham katta. Boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi jarayonida o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari, amaliy mashg'ulotlar va guruh ishlari ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.[4]

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi ijtimoiy va psixologik omillarga, shaxsiy motivatsiyaga va o'zini anglash darajasiga bevosita bog'liq. Ichki motivatsiya, o'zini anglash va ijtimoiy aloqalar boshqaruv kompetensiyalarining rivojlanishida asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Shuningdek, talabalarning qaror qabul qilish va stressga chidamlilik kabi ko'nikmalari past darajada rivojlangan bo'lib, bu boshqaruv salohiyatining rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Psixodiagnostik testlar va psixometrik baholashlar boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishining psixologik tomonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Samaradorlik shkalasi asosida, boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, talabalarning o'zini anglash darajasi, va amaliy boshqaruv vazifalariga tayyorgarlik asosida ta'sir qiladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda motivatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash va amaliy mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratish zarur.

Tavsiyalar:

1. Talabalarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish uchun o'zini anglash va ichki motivatsiyani oshirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar joriy etilsin.
2. Ta'lim jarayonida amaliy boshqaruv vazifalarini bajarish orqali talabalarning qaror qabul qilish ko'nikmalarini oshirish uchun maxsus treninglar tashkil etilsin.
3. Talabalar uchun stressga chidamlilikni oshirish, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va qaror qabul qilishda mustaqillikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari ishlab chiqilsin.



ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Beames, J. R., Spanos, S., Roberts, A., McGillivray, L., Li, S., Newby, J. M., & O'Dea, B. (2023). Intervention Programs Targeting the Mental Health, Professional Burnout, and/or Wellbeing of School Teachers: Systematic Review and Meta-Analyses. *Educational Psychology Review*, 35(2), 345-377. DOI: [10.1007/s10648-023-09720-w](https://doi.org/10.1007/s10648-023-09720-w)
2. Panadero, E., Jonsson, A., & Strijbos, J. W. (2016). Scaffolding Self-Assessment: Guidance for Students and Teachers. *Educational Psychologist*, 51(1), 1-14. DOI: 10.1080/00461520.2015.1127699
3. Rahmatullayev, Sh. (2010). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'zbekiston.
4. Tuckman, B. W., & Monetti, D. M. (2011). *Educational Psychology: Developing Learners*. Pearson Education.
5. Yan, Z. (2023). A Systematic Review on Students' Perceptions of Self-Assessment. *Educational Psychology Review*, 35(3), 567-589. DOI: [10.1007/s10648-023-09799-1](https://doi.org/10.1007/s10648-023-09799-1)
6. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64-70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_1